

**Jo Van Steenbergen. *Order Out of Chaos: Patronage, Conflict And Mamluk Socio-Political Culture 1341-1382*.
Leiden: Brill, 2006**

Jo Van Steenbergen. Kaos Düzensizliği: *Hâmilik, Mücadele ve Memlûk Sosyo-Politik Kültürü 1341-1382*. Leiden: Brill, 2006

Yusuf ÖTENKAYA

Arş. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

Research Asistant, Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Science and Letters,
Department of History, Zonguldak / Turkey
yusufotenkaya@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6721-4888

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 28 Temmuz / July 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Kasım / November 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.448800

Atıf / Citation: Ötenkaya, Yusuf. "Jo Van Steenbergen. *Order Out of Chaos: Patronage, Conflict And Mamluk Socio-Political Culture 1341-1382*. Leiden: Brill, 2006 / Jo Van Steenbergen. Kaos Düzensizliği: *Hâmilik, Mücadele ve Memlûk Sosyo-Politik Kültürü 1341-1382*. Leiden: Brill, 2006". *ilted: ilahiyyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyyat researches* 50 (Aralık/December 2018/2): 387-392. doi: 10.29288/ilted.448800

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiyyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Ghent Üniversitesi öğretim üyeleri arasında yer alan Jo Van Steenbergen'in kaleminden çıkan bu çalışma Memlûk sosyal ve politik tarihi açısından son derece önemlidir. Müellif bu eserde genel hatlarıyla Memlûk Devleti'nin klasik devlet teşkilatından kopmalarının akabinde ortaya çıkan siyasi boşluğun (kaos) nasıl doldurulmaya çalışıldığını, emir-i mîe adını verdiğimiz sultandan sonra en yetkili âmirlerin nasıl bir politik güç edindiklerini, ulema sınıfının siyaset sınıfıyla nasıl bir ilişkisi olduğunu ve bu ilişki çerçevesinde ulema sınıfının siyaset sınıfına nasıl bir meşruiyet sağlama gayreti içerisinde olduğunu ele alıp tartışmıştır. Üç bölümden oluşan eserde; meşru iktidar, etkin güç ve kaosun düzensizliği hususunda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Müellif öncelikle meşru iktidardan ne anladığını dönemin kaynakları aracılığıyla ifade ederek, Memlûk devlet geleneğinde kölemenlerin (memlûk) yerinin ne olduğunu, Mısır özelinde nasıl bir değerleri olduğunu ve bu askerlerin zamanla iktidarı mutlak anlamda ele geçirmeleriyle birlikte halk üzerinde nasıl bir meşruiyet sağladıklarını tartışmıştır. Bu çerçevede Steenbergen, kölemenlerin Memlûk Devleti'ndeki tarihçesine kısaca değinerek, onların Salih Eyyüb (ö. 1249) tarafından orduya alınıp "seçkin" bir asker yapıldıklarını izah etmeye çalışmıştır. Ardından Bahri memlûklerin iktidarı ele geçirmede nasıl bir rol oynadığını, bir taraftan Moğollarla diğer taraftan da Frenklerle mücadele ederek halk tarafından nasıl kabul edildiklerini ele almıştır. Bu noktada müellife göre ilk etapta sadece "hükümdarın koruyucuları" olarak anılan Bahri memlûkleri, Frenk ve Moğollarla yaptıkları başarılı savaşlar neticesinde "İslâm'ın koruyucuları" olarak anılmış ve kabul edilmişlerdir. Steenbergen'e göre memlûk/kölemen hizipleri kurulmadan bir emirin ya da sultanın hâkimiyetinden söz edilemez. Dönemin seçkin emirleri tarafından kurulan hizipleşmeleri harekete geçiren şey; hâmilik, (patronage) nimet elde etme (tayin-terfi/ikta) ve makbulü'l-kelime olma arzusuuydu. Her hizip hâkimiyet kurmak için birbirleriyle mücadeleye girmekten geri kalmamıştır.

Anahtar kelimeler: Memlûk, Toplum, Siyaset, Hizipleşme.

Abstract

The work of Jo Van Steenbergen, one of the lecturers of the University of Ghent, is extremely important in terms of Mamluk's social and political history. In this work the writer explains in general how the political void (chaos) arising in the wake of the breakup of the Mamluk state from the classical state organization is filled, how the political authority of the most authoritarian rulers after the sultan who gave his name to the emir-i mîe, and discussed how the class of ulema in the context of this relationship is striving to provide legitimacy to the political class. In the work composed of three parts; detailed information on legitimate power, effective force and disorder of chaos. The author first discussed what he understood from the legitimate power through the sources of the time and discussed what the place of the humans in the Mamluk state tradition is, what kind of values they have in Egypt and how they have provided legitimacy to the people in time with their absolute seizure of power. In this context, Steenbergen touched briefly on the history of the Mamluks in the state and tried to explain that they were made army by Salih Ayyub (d.1249) and they were also made an "elite" soldier. Then, he dealt with Bahri mamluks how the people (Mamluks) played a role in conquering power and how they were accepted by the people, fighting against the Mongols on one side and the Frenkles on the other. At this point, according to the author, Bahri mamluks, which were only called "guardians of the monarch" in the first place, were recognized and accepted as "protectors of Islam" as a result of the successful wars they had with Frenk and Mongols. According to Steenbergen, it is impossible to speak of the dominance of an emir or sultan before the establishment of the civil/monarchical lines. What drives the factionalities established by the elite emir of the turn; patronage, to obtain blessings (designation-promotion / ikta), and wanted to be makbulü'l-kalim (creditable). Each faction is not back from entering the fight with each other to establish dominion.

Keywords: Mamluk, Society, Political, Faction.

Ghent Üniversitesi öğretim üyeleri arasında yer alan Jo Van Steenbergem'in, Memlûk tarihinin Sosyo-politik kültürü hakkında son derece önemli çalışmaları bulunmaktadır. *Order Out of Chaos: Patronage, Conflict and Mamluk Socio-Political Culture 1341-1382* adlı eserinde genel hatlarıyla Memlûk Devleti'nin klasik devlet teşkilatından kopmalarının akabinde ortaya çıkan siyasi boşluğun (kaos) nasıl doldurulmaya çalışıldığını, emir-i mi'e adını verdiğimiz sultandan sonra en yetkili âmirlerin nasıl bir politik güç edindiklerini, ulema sınıfının siyaset sınıfıyla nasıl bir ilişkisi olduğunu ve bu ilişki çerçevesinde ulema sınıfının siyaset sınıfına nasıl bir meşruiyet sağlama gayreti içerisinde olduğunu ele alıp tartışmıştır. Bu nedenle müellifin bilhassa A. Levanonî'nin *A Turning Point in the Mamluk History: A Third Reign of al-Nasir Muhammad ibn Kalavun 1310-1341* adlı eserinden son derece etkilendiği ve onun devamı şeklinde olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Üç bölümden oluşan eserde; meşru iktidar, etkin güç ve kaosun düzensizliği hususunda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Müellif öncelikle meşru iktidardan ne anladığını dönemin kaynakları aracılığıyla ifade ederek, Memlûk devlet geleneğinde kölemenlerin (memlûk) yerinin ne olduğunu, Mısır özelinde nasıl bir değerleri olduğunu ve bu askerlerin zamanla iktidarı mutlak anlamda ele geçirmeleriyle birlikte halk üzerinde nasıl bir meşruiyet sağladıklarını tartışmıştır. Bu çerçevede Steenbergem, kölemenlerin Memlûk Devleti'ndeki tarihçesine kısaca değinerek, onların Salih Eyyûb (ö. 1249) tarafından orduya alınıp "seçkin" bir asker yapıldıklarını izah etmeye çalışmıştır. Ardından Bahrî memlûklerin iktidarı ele geçirmede nasıl bir rol oynadığını, bir taraftan Moğollarla diğer taraftan da Frenklerle mücadele ederek halk tarafından nasıl kabul edildiklerini ele almıştır. Bu noktada müellife göre ilk etapta sadece "hükümdarın koruyucuları" olarak anılan Bahrî memlûkleri, Frenk ve Moğollarla yaptıkları başarılı savaşlar neticesinde "İslâm'ın koruyucuları" olarak anılmış ve kabul edilmişlerdir (s. 16). Müellifin Memlûklerin meşru iktidara doğru evrilmeleri noktasında ele aldığı hususlar yeni olmayıp, D. Ayalon'un *Eunuchs, Caliphs and Sultans: A Study of Power Relationship* adlı eserine büyük oranda bağlı kaldığı görülmektedir.

Stenbergem, Memlûk toplumunu; ümmet/halk, ekonomik ve kültürel seçkinler ya da ümera ile ulema sınıfı ve son olarak da askerî-politik yetkeyi uhdesinde barındıran kölemenler şeklinde olmak üzere üçe ayırmıştır. Ümmet çoğunlukla diğer iki sosyal gruba çalışan, onlara gelir getiren bir işgücü konumundaydı. Ancak 1341-1382 yılları arasında bu gruptan şehir güruhu, dönemin sosyo-politik mücadelelerine katılmaya davet edildiğinde buna icabet etmişlerdir. Ancak hemen belirtelim ki onların "karar mekanizması" konumunda bir rolleri bulunmamaktaydı. İstisnai durumlar haricinde daha çok siyasal elitlerin kontrolleri altında bulunmaktaydılar. Ümmete nazaran kütta ve ulema daha etkindi. Onların, idari-askerî elitlere boyun

eğerek, onların hizmetinde ve onlara meşruiyet sağlama noktasında ciddi katkıları bulunuyordu. Yani sultan ve seçkin elitlerinin her türlü faaliyetlerini halka ya da ümmete kabul ettirme noktasında aracı rolü oynamaktaydılar. Toplumun hiyerarşik anlamda en tepesinde ise sultan ve onun seçkin emirleri bulunuyordu. Tıpkı sultan gibi seçkin emirlerin de (emir-i mîe) kişisel ordu grupları ya da hizipleri bulunmaktaydı.

Steenbergen'e göre XIV. yy boyunca askerî sınıfın müntesipleri olan seçkin emirler iyiden iyiye politikleşmeye (demilitarizasyon) başlamıştır. Bir diğer ifadeyle seçkin emirler, kölemen statüsü taşıyor, askerî talimhane dediğimiz “tabak”lardan gelmiyorlardı. Seçkin emirlerin bazıları ise “evlâdü'n-nâs” dediğimiz kölemen çocuklarıydı. Bunlar babaları gibi “köle” kökenli gayrimüslim olmayıp, doğuştan hür ve Müslüman kimselerdi. Bu hususta müellifin argümanlarının son derece sağlam olduğu tespit edilmiştir. İbn Dokmak'dan alıntı yapılarak en-Nâsır Hasan (1355-1361) döneminde evlâdü'n-nâs'dan pek çok kimsenin seçkin ya da sıradan emir yapıldığı bilgisi verilmiştir. Nâsır Hasan yapmış olduğu bu uygulamasını şu şekilde özetlemektedir: “Ben, sultanına karşı isyan eden, onu tahtından eden bir kölemen çocuğu görmedim” (s. 22). Bu cümleden XIV. yy'ın ortalarından itibaren neden bu tür bir siyasetin izlendiği, seçkin kadrolara niçin talimhanelerden yetişenlerin değil de tabiri caizse “tepeden inme”, politik ve askerî hususta bilgisi olmayanların getirilmesinin arkasında yatan sebeplerin neler olduğu anlaşılabilir olmaktadır.

Steenbergen, 1341-1382 yılları arasında kurulan “veraset ilkesinin” gerçek anlamda kabul edilmediğini, bunun yalnızca seçkin emirlerin statülerini koruma amacından kaynaklandığını iddia etmektedir. Bu hususta yazarın en büyük argümanı, bu dönemdeki sultanların genel anlamda seçkin emirlerin onayıyla tahta kalmasıydı. Gerçekten de bu dönemde tahta çıkan sultanların hemen hepsinin seçkin emirlerin direktifleriyle hareket ettiği, onlarla tam bir uzlaşma içerisinde olduğu görülmektedir. Seçkin emirler ile sultan arasında “hulf” adını verdiğimiz bir ittifak söz konusuydu. Seçkin emirler sultana destek sözü verirken, sultan da buna karşılık onların çıkarlarına zarar vermeyeceğini söylerdi.

Memlûk askerî-siyasî tarihi araştırmacıları arasından Steenbergen'in, ne D. Ayalon, ne A. Levanoni, ne de S. Humphreys'de olmayan yönü naib-i saltanat hakkında vermiş olduğu bilgide yatmaktadır. Ona göre Naib-i İskenderiye, Naib-i Şam, Naib-i Halep, Naib-i Trablus, Naib-i Hama, Naib-i Safed, Naib-i Kerek ve Naib-i Gazze şeklinde olmak üzere bugünkü anlamda sekiz adet “valilik” bulunuyordu. Bu naibler, yirmi dört kişilik emir-i mîe arasından “hassâkiyye” adı altında seçiliyordu. Bu naiblerin en çarpıcı özelliği kendi hiziplerini oluşturabilmeleri ve onları “emir” statüsüne tayin edebilmeleriydi. Bu hususta Kalkaşandî şöyle demektedir: “Bilmelisin ki, her emir-i mîe bir sultan gibidir. Onların her birinin tıpkı sultan gibi maiyetleri bulunmaktadır.”

Müellifin ikinci bölümde etkin gücün nasıl meydana geldiğiyle ilgili son derece önemli antropolojik analizleri bulunmaktadır. 1341-1382 yılları arasında seçkin emirlerin otoriteyi sultandan aldıkları görülmektedir. Nitekim en-Nâsır Hasan (1347-1351) dönemi hususunda Makrizî şöyle söylemektedir: “İdari işlerle ilgilenip karar alan emirlerden Bayboğa, Şeyhü'l-Ömerî, Vezir Mencek, el-Muzafferi ve Tanyerik saraya birlikte gider ve devlet işlerini sultanın huzurunda kendi ortak görüş ve düşüncelerine göre görüşüp karara bağlarlardı.” Bu heyetin sultanın mutlak otoritesini aştığı görülmektedir. Nitekim sultanın devlet işlerinden pasifize edildiği noktada Makrizî şöyle söylemektedir: “Birisi seçkin emirliğe tayin edilmek istediğinde sultanla değil Emir Berke ya da Berkûk'a yakın olan biriyle görüşmesi gerekir. Onların onayı alındıktan sonra sultan da onların dilediği ismi diledikleri makama tayin ederdi.” Buradan da anlaşıldığı üzere Berke ve Berkûk gibi seçkin emirlerin devletin karar mekanizmasında söz sahibi oldukları ortadadır. Müellife göre bu ahvâl sadece Kahire'de değil, Şam'da da bu şekildedir. Söz gelimi Şam naibi Argun Şah'ın (ö. 1349) davadârı olan Emir Seyfeddin Karaboğa, Şam'ın tamamına hâkim olmuş durumdaydı. Ancak müellif burada karşılaştığımız sorunları yeterince tespit edememiştir. Daha önce belirtildiği üzere Kahire'de bulunan yirmi dört emir-i mi'den sadece sekizi Kahire dışındaki naipliklere vali olarak atanabiliyor ve atandıkları bölgelerde kendi seçkin kadrolarını oluşturabiliyorlardı. Bu minvalde Argun Şah'ın da başlangıçta hassakiyye kadrosunda bulunan emirler arasında olduğu varsayıldığında niçin kendi kadrosunu oluştururken kendisine sâdık kimseleri seçmediği, ya da böyle bir teşebbüste bulunmadığı muğlak kalmıştır.

Memlûk devlet geleneğinde XIV. yy'ın ortalarından itibaren liyakatten ziyade tâbi-metbu ilişkisi çerçevesinde bir yapının kurulduğu görülmektedir. Bu ilişki; iktâ, ekonomik bağışlar ya da çeşitli mükâfatlandırmalarla devam etmekteydi. Sultan ya da seçkin Emir'e tâbi olan ikincil emir ya da sıradan kölemenler, onların hâkimiyeti ve otoritesi için son derece önem arz ediyordu. Tâbi olan kimseler metbularının isimleriyle anılmaktaydılar. İbn Hacer'e göre Emir Alakuz el-Keşlâvî, (ö.1369) Emir Keşlâ'ya tâbi olduğu için bu isimle anılıyordu. Emir-i 'aşere Şam'lı Çoban da, Şam naibi Yalboğa el-Yahyâvî'ye tâbi olduğu için Şam'lı olarak anılmaktaydı. Bazı kaynaklar aynı kişinin beş farklı emir'e tâbi olduğundan bahsetmektedir. Mesela Emir Alaaddin Altınboğa ed-Davâdâr (ö. 1343) bu grupta yer almaktaydı. Bu durum iktidardan pay almak ve devlet kademesinde hızla yükselmek istemelerinin göstergesidir. Metbular içinse temel amaç, daha fazla kölemeni saflarına katarak iktidarlarını daha da öteye taşıyabilmektir (s. 59). W. Clifford'un ifadesiyle “nimet” karşılığı efendilerinin yanında yer alan kölemenler, efendilerinin yükseliş ve düşüşünde mühim rol oynamaktadırlar. 1342'de Emir Kavsûn, kendi yanında olan ve kendisine zararı dokunmayacağına inandığı kimseleri terfi ettirmek istemişti. Ancak buna karşılık onlardan beklediği tek şey salt itaatti (s. 70).

Klasik Memlûk döneminde (Baybars-Kalâvûn) evlâdü'n-nâs olarak bilinen kölemenlerin soyları askerî rütbe ve gelirden yoksun bırakılmıştı. Çünkü onlar kölemenlerin başlangıçta aldığı talim-terbiye ve askerî eğitime dâhil olmamışlardı. Ancak bu anlayış süreç içerisinde terk edilmiştir. Nitekim 1341-1382 yılları arasında emirlik kadroları evlâdü'n-nâs dediğimiz kölemen olmayanlarca dolup taşmıştır. Babalarının makam mevki elde etmeleriyle beraber evlatları da makam mevki elde etmişlerdir. Söz gelimi 1348'de Şam naibi'nin oğlu emir-i erbâin (kırklar emiri) rütbesindeyken on yaşındaydı. Bu ilişki sadece efendi-köle arasında gerçekleşmiyordu. Bir efendiye bağlı kölemen vefat ettiği zaman onun oğulları da babalarının payelerini alabiliyorlardı. Bu şekilde efendi-köle ilişkisine ailesel irsîlik ekleniyor ve süreklilik kazandırılarak “sadakat duygusu” perçinleniyordu (s. 80).

Steenbergen üçüncü bölümde kaos düzensizliğinin nasıl tezahür ettiğini, bunun altyapısında nelerin olduğunu, klasik Memlûk devlet teşkilâtından kopulmasının kaos ile olan ilişkisini tafsilatlı biçimde ele almıştır. Müellife göre dönemin seçkin emirleri tarafından kurulan hizipleşmeleri harekete geçiren şey; hâmilik, (patronage) nimet elde etme (tayin-terfi/ikta) ve makbulü'l-kelime¹ olma arzusuymdu. Her hizip bu arzulara ulaşmak için birbirleriyle amansız mücadeleye tutuşmuşlardı. Kaos durumu ise hiziplerin birbirlerine karşı üstünlük sağlayamadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1341-1342 yılları arasında en-Nâsır Muhammed'in vefatıyla başlayıp 1342'de Salih İsmail'in tahta çıkmasına kadar olan evre, ciddi anlamda kaosu yaşadığı bir dönem olmuştur. Bir yıl gibi kısa bir sürede el-Mansur Ebû Bekir, en-Nâsır Ahmed tahta geçmiş, seçkin emirlerden de Kavsûn ile Teştemur arasında amansız mücadeleler yaşanmıştır. el-Mansur Ebû Bekir, babasının muradıyla sorunsuz bir şekilde tahta çıkmıştı. Ancak el-Mansur Ebû Bekir'in, Kavsûn'u pasifize etmek ve kendi egemenliğini oluşturmak istemesi, kısa bir sürede mücadeleye ve en nihayetinde de kaosa neden oldu. Savaşa katılanların hepsi Kavsûn'a destek olmuş, Ebû Bekir mağlup edilmişti. Bunun ardından Kutluboğa el-Fahri, Teştemur ve Aydoğmuş'un desteğiyle en-Nâsır Ahmed tahta çıkarılmıştı. Teştemur, Nâsır Ahmed'in naibi olmuş fakat o da kölemenlerce yüzüstü bırakıldığından bu görevi layıkıyla ifa edememiştir. Bu durum Nâsır Ahmed'e doğrudan otoriteyi kendi ellerine alma imkânı vermiştir. İktidara gelir gelmez seçkin emirlerin çoğunu yanından uzaklaştırmak isteyen Nâsır Ahmed de başarısız olmuştu. Nâsır Ahmed'in tahttan indirilip yerine kardeşi Salih İsmail'in sultan ilan edilmesiyle kaos bir nebze olsun dinmişti. Ancak işlerini sağlama alma gayreti içerisinde olan seçkin emirler, sadece sultana itaat yemini etmemiş aynı zamanda sultan da kendilerinin çıkarlarını koruyacağı sözünü vermiştir (s. 148-150). Müellifin iddiası ve tarihsel süreç göz önüne alındığında bu ahde bağlı kalındığı sürece kaosu yaşanmadığı görülmektedir.

¹ Makbulü'l-kelime; Memlûklerde sultanın naib-i saltanat'ı anlamına gelmektedir. Naib-i saltanatın asıl görevi idari-askeri işlerle birlikte sultana danışmanlık hizmeti yapmaktır. Emir el-Melik (ö.1346) es-Salih İsmail tarafından naib-i saltanat olarak atanmıştı. Sultan kendisine tavsiye etmesi noktasında ona müracaat ederdi. Kendisi sultanın kararları üzerinde büyük etki kurmuş ve karşı konulamaz derecede “makbulü'l-kelime” olmuştur. (s. 109).